

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.02>
УДК 316.75:37.03:061.2(477)

Світлана Бойко,
кандидат філософських наук, старший дослідник,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи,
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», м. Київ
ORCID ID 0000-0002-4999-4603
boyko-imzo@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА СТІЙКОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСВІТНІЙ ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті досліджено роль національної ідентичності як чинника формування психологічної, соціальної та громадянської стійкості молоді в умовах воєнного стану.

У дослідженні національну ідентичність подано як усвідомлення приналежності до нації, що ґрунтується на спільній культурі, історії, мові та цінностях. Вона виконує інтеграційну функцію, формуючи уявлення про «ми» у протиставленні до «інших».

Психологічну стійкість розглянуто як здатність адаптуватися до стресу, зберігати рівновагу та знаходити ресурси для подолання труднощів. Соціальну стійкість розкрито як здатність спільнот функціонувати й розвиватися в умовах криз. Зроблено висновок про те, що ідентичність виступає своєрідним «соціальним клеєм», що об'єднує навколо спільних цінностей.

Громадянська стійкість висвітлюється як участь у політичному, громадському та економічному житті попри виклики. В умовах війни молоді українці активізуються, виявляючи відповідальність за майбутнє держави. Молодь із сильною національною ідентичністю більш схильна до згуртованості, волонтерства та громадської активності.

Проаналізовано освітній і виховний потенціал у зміцненні почуття національної єдності, патріотизму та відповідальності серед молодого покоління. Розглядаються механізми інтеграції ідентифікаційних практик у навчальні програми, а також важливість культурно-історичного контексту в процесі виховання.

Окрему увагу приділено практичним механізмам підтримки молоді через освіту, мистецтво, громадську активність та волонтерський рух. Визначено значення інноваційних освітніх проєктів та експериментів з національно-патріотичного виховання та формування національної ідентичності молоді, які проводяться на всеукраїнському рівні і демонструють значення культурно-історичної спадщини та мистецьких засобів у вихованні молоді, здатної протистояти викликам часу.

Запропоновано практичні рекомендації для закладів освіти щодо реалізації цілеспрямованої політики національного виховання з метою посилення внутрішньої стійкості молоді в кризових умовах. У висновках обґрунтовується, що національна ідентичність є ключовим ресурсом стійкості та самоорганізації молоді в кризових обставинах.

Ключові слова: національна ідентичність, молодь, війна, стійкість, патріотизм, освіта, виховання, громадянські цінності, освітній потенціал.

Svitlana Boiko. National identity as a key factor in strengthening youth resilience during wartime: educational and civic perspectives

The article explores the role of national identity as a factor in shaping the psychological, social, and civic resilience of youth under martial law conditions.

National identity is defined as the awareness of belonging to a nation, based on shared culture, history, language, and values. It performs an integrative function by forming a sense of «us» in contrast to «others».

Psychological resilience is viewed as the ability to adapt to stress, maintain internal balance, and find resources to overcome difficulties. Social resilience is described as the capacity of communities to function

and develop during crises. The study concludes that identity acts as a kind of “social glue,” uniting people around shared values.

Civic resilience is presented as the ability to participate in political, public, and economic life despite external challenges. In wartime conditions, young Ukrainians are becoming more active, demonstrating a sense of responsibility for the future of the country. Youth with a strong national identity are more inclined toward solidarity, volunteering, and civic engagement.

The article analyzes the educational and pedagogical potential in strengthening national unity, patriotism, and responsibility among the younger generation. It examines mechanisms for integrating identity-forming practices into educational programs, as well as the importance of cultural and historical context in the upbringing process.

Special attention is given to practical mechanisms for supporting youth through education, the arts, civic involvement, and volunteerism. The article highlights the significance of innovative educational projects and national-patriotic initiatives aimed at forming youth identity. These initiatives, conducted nationwide, demonstrate the role of cultural heritage and artistic tools in fostering a generation capable of responding to the challenges of the times.

Practical recommendations are offered for educational institutions on implementing a targeted national upbringing policy to enhance youth resilience in crisis situations. The conclusion substantiates that national identity is a key resource for youth resilience and self-organization under challenging circumstances.

Key words: national identity, youth, war, resilience, patriotism, education, upbringing, civic values, educational potential.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні особливої актуальності набуває питання формування національної ідентичності молоді як чинника її психологічної, соціальної та громадянської стійкості. Молоде покоління – це не лише найбільш вразлива, але й водночас найперспективніша соціальна група, здатна визначати майбутнє держави. У контексті військової агресії, масштабної дезінформації, втрат, переміщення, руйнування соціальних зв'язків – саме національна ідентичність може бути внутрішньою опорою для збереження цілісності особистості.

Попри тривалий досвід національно-патріотичного виховання в Україні, сьогодення ставить перед освітою нові, надзвичайно складні виклики. Виникає необхідність переосмислення підходів до виховання, змісту навчання, а також способів формування стійких ідентифікаційних моделей у підлітків та молоді. Освітній і виховний простір повинен не лише інформувати, але й створювати емоційно значущі, життєво релевантні умови для усвідомлення себе як частини української нації.

Однак на практиці спостерігається низка проблем: фрагментарність підходів до формування ідентичності в освітньому процесі; недостатня інтеграція патріотичного контексту в навчальні програми; відсутність сталої міжпредметної взаємодії у вихованні національної свідомості; загрози з боку деструктивних інформаційних потоків. Усе це обумовлює необхідність цілісного, міждисциплінарного аналізу освітнього та виховного потенціалу у формуванні національної ідентичності молоді як основи її стійкості в умовах війни.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. У сучасному науковому дискурсі питання національної ідентичності постає як одне з ключових у контексті формування внутрішньої стійкості особистості, особливо молоді в умовах воєнної загрози та соціальної нестабільності. Аналіз останніх досліджень свідчить про зростання міждисциплінарного інтересу до цієї теми з боку педагогіки, психології, історії, культурології та державної політики.

Значний внесок у розробку теоретико-методологічного підґрунтя проблеми зроблено Т. Бевз, І. Бехом, К. Журбою, Л. Канішевською, К. Чорною, які акцентують на системному підході до формування національної ідентичності здобувачів освіти. Дослідники підкреслюють, що ключовими чинниками є ідентифікація з українською культурою, символікою, мовою, а також практичне залучення до національних традицій і громадянських ініціатив [1]. Психологічні аспекти національної ідентичності розкриває у своїх працях Б. Іваненко [2], аналізуючи як статичні (сталі) компоненти ідентичності, так і її динамічну природу, що особливо важливо в контексті кризових суспільних обставин.

Н. Авер'янова, Т. Воропаєва, О. Газізова, Л. Сорочук у своїх дослідженнях акцентують увагу на ролі українознавства як інтегративної дисципліни, що сприяє глибшому осмисленню власної культурної приналежності та укоріненості в українському світогляді [3; 4].

Особливе значення має Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5], який визначає державні пріоритети у цьому напрямі. Він закріплює системність, інтегрованість і міждисциплінарний підхід у забезпеченні цілісного національного виховання.

Аналіз сучасних шкільних програм з історії України, здійснений Ю. Малієнком та О. Гурською [6], дозволяє виявити тенденції до посилення наративів національної гідності, героїзму та культурної єдності, що є опорою для формування національної стійкості учнів.

У публікації О. Пошетун [7] акцент зроблено на ролі історичної та громадянської освіти як провідних інструментів формування ідентичності. Авторка розглядає шкільну освіту як простір осмислення національної належності, де важливо не лише передавати факти, а й розвивати критичне мислення, історичну пам'ять та емоційно-ціннісне ставлення до подій минулого.

Історіософський і культурологічний вимір проблеми представлений у працях Т. Бевз, Т. Бойко, Т. Воропаєвої, Л. Нагорної, В. Сергійчука, М. Степика, В. Піскун [8], де національна ідентичність розглядається як динамічне утворення, що еволюціонує під впливом соціально-політичних трансформацій. Особливої уваги тут надано конфліктності ідентичності у періоди воєнних загроз, що актуалізує поняття стійкості як адаптивної здатності молоді.

Практичні орієнтири щодо реалізації освітнього потенціалу національної ідентичності надані І. Бехом, М. Докукіною, К. Журбою, С. Федоренко, І. Шкільною [9], де висвітлюються сучасні полікультурні виклики та шляхи формування національно-культурної ідентичності в умовах освітнього плюралізму.

Розширене бачення терміна «національна ідентичність» представлено у словниковому ресурсі Oxford Dictionaries [10], де наголошується на усвідомленні спільної історії, культури та мови як ключових складників колективної ідентичності.

Таким чином, аналіз літератури свідчить про багатовекторний підхід до дослідження національної ідентичності, що охоплює освітні, психологічні, історичні та нормативно-правові аспекти. Особливої актуальності ці дослідження набувають в умовах повномасштабної війни, коли національна ідентичність виконує роль психологічного щита й основи стійкості молоді, зокрема в освітньому просторі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі національної ідентичності як чинника стійкості молоді в умовах війни, а також аналіз освітнього та виховного потенціалу формування й підтримки національної ідентичності в сучасному освітньому середовищі України.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових джерел, порівняльний аналіз, системний підхід.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Війна як екстремальна форма суспільної кризи оголює фундаментальні виклики людській свідомості та ціннісним орієнтирам. Особливо вразливою в цій ситуації є молодь – учнівська та студентська, яка перебуває на етапі активного становлення особистості, формування світогляду, громадянської позиції та соціальної відповідальності. Саме тому питання національної ідентичності молоді людини набуває першочергового значення.

Національна ідентичність охоплює усвідомлення власної приналежності до нації, прийняття її історії, культури, мови, традицій, національних символів та спільних цінностей. Вона виконує не лише об'єднавчу, а й психологічну та адаптаційну функцію, слугуючи внутрішнім ресурсом у складних життєвих обставинах. Під час війни це усвідомлення допомагає молоді осмислити свій досвід не як безладну травму, а як частину ширшого національного зусилля, спрямованого на захист свободи, культури та державності.

Національна ідентичність – це складне соціально-психологічне утворення, що охоплює усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, прийняття її культурних норм, історичних традицій, мови, символів і цінностей. Вона є внутрішнім відчуттям причетності до національного колективу, що формується в процесі соціалізації та інтегрується в систему цінностей особистості» [11].

У філософському та соціологічному контексті це поняття часто розглядається як частина ширшого явища – соціальної ідентичності, що включає також регіональну, етнічну, громадянську

тощо. Соціолог Е. Сміт визначає національну ідентичність як форму колективної ідентичності, яка базується на історичному наративі, території, мові, культурі та символах нації [12].

Дослідження Інституту соціології НАН України показують, що серед молоді з високим рівнем національної ідентичності відзначається вищий рівень життєвої стійкості, активна громадянська позиція та емоційна стабільність [13].

У нашому дослідженні національну ідентичність визначаємо як усвідомлення індивідом належності до національної спільноти, яке базується на спільних культурних, історичних, мовних та ціннісних засадах. Вона виконує інтеграційну функцію та формує уявлення про «ми» у протиставленні до «інших».

Психологічну стійкість розглядаємо як здатність людини адаптуватися до стресових ситуацій, зберігати внутрішню рівновагу та знаходити ресурси для подолання труднощів. Дослідження І. Беха, О. Флярковської, показують, що сильна національна ідентичність сприяє підвищенню психологічної стійкості, оскільки забезпечує відчуття приналежності, підтримки та цілеспрямованості. Молоді люди, які ідентифікують себе з національною спільнотою, частіше демонструють вищий рівень оптимізму, емоційної стабільності та мотивації до самореалізації.

На основі праць І. Беха, К. Журби, Т. Воропаєвої можна зробити висновок про те, що особи з розвиненою національною ідентичністю менш схильні до тривожності в умовах зовнішніх загроз, легше інтегруються у суспільні процеси й виявляють вищу мотивацію до самореалізації на користь спільноти [1; 3].

Соціальна стійкість – це здатність спільнот функціонувати, розвиватися й адаптуватися в умовах криз. Молодь з високим рівнем національної ідентичності схильна до згуртування, волонтерства, участі в громадських ініціативах та підтримки внутрішньої солідарності. Національна ідентичність діє як соціальний клей, що згуртовує молодь навколо спільних цінностей та цілей.

Громадянська стійкість передбачає здатність індивідів брати активну участь у політичному, громадському та економічному житті країни, незважаючи на зовнішні виклики. В умовах воєнного стану молоді українці дедалі частіше виявляють активну громадянську позицію: беруть участь у виборах, інформаційному спротиві, самоорганізації. Національна ідентичність стимулює усвідомлення особистої відповідальності за майбутнє держави.

Національна ідентичність є важливим ресурсом психологічної стійкості, оскільки вона формує базове відчуття безпеки, приналежності та сенсу життя. У часи кризи, загрози чи війни це відчуття допомагає людині зберігати цілісність особистості, долати страх і невизначеність.

Також національна ідентичність підтримує соціальну стійкість, коли молодь об'єднується навколо спільної мети – збереження культури, мови, державності. Вона створює умови для громадянської активності, зміцнює моральні орієнтири та сприяє усвідомленню особистої відповідальності за майбутнє країни.

Освіта є ключовим інструментом соціалізації та конструювання ідентичності, особливо у періоди суспільних потрясінь. В умовах війни вона набуває додаткового значення як платформа для збереження національної пам'яті, зміцнення психологічної стійкості молоді та формування активної громадянської позиції.

Патріотичне виховання – це процес формування у молоді почуття любові до своєї країни, готовності діяти в її інтересах, розуміння своєї відповідальності перед суспільством. В умовах збройної агресії цей напрям освіти виконує функції морального орієнтира (допомагає молоді ідентифікувати добро і зло в реальному суспільному контексті); мобілізації (стимулює активну участь у волонтерстві, громадських ініціативах, інформаційному спротиві); психологічної підтримки (зміцнює впевненість у праві своєї держави на існування та захист).

Патріотичне виховання спрямоване на формування глибокого емоційного зв'язку з Батьківщиною, розвиток відповідальності перед суспільством та здатності до самоідентифікації. Згідно з Концепцією національно-патріотичного виховання [14], у період воєнного стану акценти зміщуються на формування внутрішньої стійкості та мотивації до захисту національних цінностей.

Формами патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти можуть бути тематичні уроки, зустрічі з військовими, участь у волонтерських ініціативах, шкільні акції пам'яті та шани.

Українська культура, мова та історія є базовими складовими національної ідентичності. Їхня системна присутність у освітньому процесі сприяє переосмисленню національного досвіду (наприклад,

через теми Голодомору, визвольних змагань, дисидентського руху), усвідомленню спадкоємності поколінь (шляхом вивчення постатей, що боролися за українську незалежність), зміцненню мовної ідентичності як об'єднавчому чиннику, що формується на уроках української мови.

Сучасні освітні програми поступово інтегрують ключові теми української історії, культури та мови. Згідно з новим Державним стандартом базової середньої освіти (2020), патріотичне та громадянське виховання мають бути наскрізними у всіх предметах [15].

Аналітичний звіт у 2022 р. Українського інституту національної пам'яті підкреслює, що знання про визвольні рухи, Голодомор, репресії та сучасну російсько-українську війну є основою історичної пам'яті молоді [16]. Це сприяє не лише інтелектуальному зростанню, а й формуванню моральної відповідальності перед поколіннями.

Звертаємо увагу на те, що освітній процес може виступати як каталізатором формування національної ідентичності, так і навпаки, бути байдужим до цих процесів. Практика свідчить, що найбільш ефективними є такі освітні підходи, які інтегрують національно-ціннісні компоненти в навчальні дисципліни, а не відокремлюють їх як другорядні чи факультативні.

Зміст навчальних дисциплін з історії, літератури, мистецтва, громадянської освіти має включати не лише факти, але й емоційно значущі наративи, що розкривають глибину української культури та трагедії боротьби за свободу. Особливо важливо висвітлювати новітню історію, події Революції Гідності, боротьбу на фронті, досвід окупації, щоб молодь могла ототожнити себе із тими, хто творить націю [17].

Важливо, щоб під час оновлення змісту шкільних програм з історії України, літератури, громадянської освіти були враховані події сучасної війни як продовження боротьби за національне існування.

Окрім навчального змісту, ключову роль відіграє виховна діяльність. В умовах війни ефективними виявляються:

- волонтерські ініціативи (участь у зборах, допомозі військовим, евакуйованим, дітям);
- інтерактивні патріотичні заходи (тематичні флешмоби, мистецькі виставки, театральні постановки);
- діалоги з ветеранами, військовими, волонтерами, що сприяють особистісному переживанню національного досвіду;
- психологічні практики (щоденники війни, рефлексивні есе), які поєднують емоційну адаптацію з національною самосвідомістю;
- конкурси есе, плакатів, відеопроєктів на патріотичну тематику.

Участь у тематичних конкурсах, дебатах, виставках, театральних постановках з патріотичним змістом сприяє внутрішньому засвоєнню національних ідеалів. Прикладом є експериментальна діяльність, яка впроваджувалася в рамках проведення експериментів на всеукраїнському рівні [18]. Зокрема, звертаємо увагу на такі експерименти, як: «Створення умов для розвитку громадянської активності, високої мотивації до самовдосконалення як основи конкурентоспроможності громадянина України», «Виховання патріотизму як базової якості громадянина держави України», «Формування громадянської компетентності учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу», «Розвиток учнівського дитячого об'єднання як чинник становлення патріотично-громадянської активності особистості вихованця», «Система виховання громадянина-патріота в умовах профільного навчального закладу військово-професійної спрямованості» та інші, які проводились у період з 2015 по 2020 роки [18].

Так, в рамках проведення експерименту за темою «Система виховання громадянина-патріота в умовах профільного навчального закладу військово-професійної спрямованості»:

- здійснено проєктування процесу військово-патріотичного виховання громадянина-патріота на засадах ціннісно-сміслових парадигм освіти;
- змодельовано систему військово-патріотичного виховання громадянина-патріота, що складається з цільового, змістового, процесуального та результативного компонентів;
- запроваджено Програму українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (автори І. Бех, К. Чорна) та відповідні програми курсів за вибором, факультативів, гуртків (змістовий компонент системи), інноваційні технології військово-патріотичного виховання (процесуальний компонент).

Для формування у ліцеїстів високих військово-професійних якостей (командно-організаторських, бойових, експлуатаційних, виховної діяльності) педагоги ліцею вбачають лише один шлях – ставити їх на заняттях, навчаннях і в повсякденному житті в такі умови, де б вони були змушені систематично і постійно виявляти зазначені якості.

З цією метою в ліцеї розроблено та впроваджено такі цільові програми:

- «Військовий порядок» (передбачає несення служби в добовому наряді по ліцею або роті, стройовий лад, зразковий внутрішній порядок в розташуванні роти та в кабінеті самопідготовки);
- «Стройове навчання ліцеїстів» (формування якостей військової людини: підтягнутість, зібраність, організованість, дисциплінованість, чіткість в діях; у строю ліцеїст відчуває себе невід'ємною частиною єдиного колективу);
- «Клятва ліцеїста» (чітке та неухильне виконання розпорядку дня і вимог статутів ЗСУ, що інтегровані в життєдіяльність ліцею);
- «З дітьми разом» (система виховних заходів у системі ліцеїсти – вчителі – офіцери-вихователі – батьки).

У рамках реалізації експерименту була розроблена військово-патріотична спортивна гра «Прорив», яка проходила на місцевому рівні. Метою гри «Прорив» є: формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни.

Вагомим виявився і розроблений проєкт історичних реконструкцій «Обірвані струни майбутнього нації». Мета проєкту: дослідження вітчизняної історії, маловідомих подій та постатей героїчного минулого українського війська. Учасники проєкту: ліцеїсти та їх батьки, вчителі та офіцери-вихователі.

Проєкт забезпечує здійснення соціалізації ліцеїстів; розвиток компетентностей самоосвіти та продуктивної творчої діяльності, дослідницьких навичок, критичного мислення; розширення кругозору, формування та розвиток національної свідомості ліцеїстів.

Проєкт є особисто орієнтованим, оскільки дає можливість участі в ньому різного контингенту ліцеїстів. Робота в групі створює ситуацію значущості кожного в загальній справі, незалежно від його ролі.

Такі проєкти формують простір діалогу, творчої рефлексії, критичного мислення, що дозволяє молоді не лише споживати знання, а й активно творити наративи про свою державу, мову, культуру.

Досвід закладів освіти, які активно впроваджують патріотично зорієнтовані програми, свідчить, що *відчуття причетності до української нації* сприяє:

- вищому рівню психологічної стійкості;
- активнішій соціальній і громадянській участі молоді;
- розвитку етичних переконань, побудованих на принципах справедливості, гідності, самопожертви;
- готовності до самореалізації в межах українського культурного контексту [18].

Серед механізмів формування національної ідентичності у молоді *ефективними вважаємо* освіту, мистецтво, громадську активність і волонтерство. В освітньому процесі вагомим є впровадження програм національно-патріотичного виховання в усі рівні освіти; створення освітніх курсів з української історії, культури, мовознавства; формування критичного мислення через порівняльний аналіз українських та світових цінностей.

Формування національної ідентичності у молоді через мистецтво відбувається на основі підтримки молодих митців, які розвивають національну тематику, шляхом проведення фестивалів, виставок, конкурсів, що популяризують українську культуру. Важливим є залучення молоді до творчих проєктів, спрямованих на відображення героїзму, ідентичності та духовного спротиву.

Громадська активність відображається у створенні молодіжних просторів для обговорення суспільно важливих тем; розробці навчальних програм з громадянської освіти; підтримці молодіжних ініціатив, спрямованих на розвиток місцевих громад.

Вагомим є визнання та популяризація волонтерського внеску як громадянської чесноти. У цьому аспекті ефективним є розвиток волонтерських центрів на базі освітніх та культурних установ, стимулювання участі молоді у волонтерських проєктах на підтримку армії, переселенців, дітей та осіб, що постраждали від війни.

В умовах війни мистецтво перетворюється з естетичної сфери на інструмент психологічного спротиву, мобілізації духу й самоусвідомлення національної ідентичності. Воно дозволяє не лише передати емоційний стан суспільства, а й формувати ціннісну основу молодого покоління.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україні активізувалися численні культурні ініціативи, які об'єднують митців, громадські організації та молодь навколо теми національного спротиву. Наприклад, проєкт «Мистецтво на межі» (2022) об'єднав молодих художників, які створювали графіку, мурали, інсталяції про війну, втрату, відвагу та гідність.

Кампанія «Музей у бомбосховищі» у Харкові організувала виставки просто в укриттях, демонструючи силу мистецтва навіть під обстрілами.

Онлайн-ініціативи, як-от «Stand with Ukraine Art Project», поширюють українське мистецтво за кордоном як інструмент культурної дипломатії.

Такі ініціативи служать не тільки естетичному споживанню, а й створенню колективного досвіду – мистецтво стає місцем пам'яті, гніву, боротьби та надії.

Мистецтво стає способом осмислення досвіду втрати, героїзму, нескореності. За даними Українського культурного фонду, понад 70% мистецьких ініціатив 2022–2023 років були пов'язані з темами війни, пам'яті та ідентичності [19].

Мистецтво в умовах війни часто виступає формою емоційної терапії та публічної рефлексії. Воно дозволяє осмислювати травму, втрату, героїзм та національну гордість. Таке осмислення відбувається у різних формах:

- поезія війни (автори на кшталт С. Жадана, К. Калитко, І. Цілик створюють тексти, що стали новими символами національної пам'яті);
- музика спротиву (композиції гуртів «Антигіла», «Океан Ельзи», «Kozak System» або Kalush Orchestra стали неофіційними гімнами покоління);
- мурали та вуличне мистецтво: роботи в Бучі, Ірпені, Харкові стали просторами колективного вшанування ідентичності та болю.

Мистецтво таким чином набуває не лише символічного, а й терапевтичного значення, допомагаючи індивіду та суспільству «перетравити» жахіття війни через символи.

Участь у громадському житті та волонтерський рух – це не лише способи соціальної взаємодії, а й потужні механізми формування національної ідентичності та стійкості молоді. Саме через ці практики юнаки та дівчата навчаються співвідповідальності, емпатії, навичкам самоуправління і солідарності – як основам громадянського суспільства.

Молодь, яка залучена до вирішення суспільно важливих питань, здобуває досвід соціальної активності та формує стійке усвідомлення своєї належності до спільноти. Активна громадянська участь підсилює:

- усвідомлення соціальної ролі – «я відповідальний за майбутнє своєї громади/країни»;
- політичну зрілість – через участь у дискусіях, дебатах, ухваленні рішень;
- ціннісне ставлення до демократії та свободи.

Згідно з дослідженням Центру Разумкова (2023), понад 64% української молоді у віці 16–25 років беруть участь у громадських ініціативах, акціях, студентському самоврядуванні або волонтерських організаціях [20].

Волонтерський рух в Україні став символом народної сили, єдності та гідності. Особливо це проявилось з 2014 року та з новою потужністю – після початку повномасштабної війни. Для молоді волонтерство – це:

- школа практичного патріотизму – дії, що безпосередньо допомагають іншим (ЗСУ, переселенцям, громадам);
- джерело соціального капіталу – взаємопідтримка, горизонтальні зв'язки;
- простір емоційного зміцнення – відчуття значущості, реального впливу.

Соціологічні дані ГО «Українська волонтерська служба» (2023 р.) свідчать, що участь у волонтерстві позитивно впливає на самооцінку, соціальні навички та відчуття національної гідності молодих людей.

Прикладами успішних молодіжних ініціатив є:

- «Молодь за мир» – мережа молодіжних груп, які організовують гуманітарну допомогу для цивільного населення та ветеранів;

- «Будуємо Україну разом (БУР)» – ініціатива для волонтерів, що займається відбудовою зруйнованих домівок, гуртує активну молодь зі всієї країни;

- студентські волонтерські хаби при університетах (наприклад, у КНУ, УКУ, ХНЕУ) – платформи для підтримки ЗСУ, створення логістики допомоги, інформаційних кампаній;

- проєкт «Молодь vs Війна» – всеукраїнська програма, що включає мистецько-волонтерські табори, обміни та навчання молодих лідерів.

Такі ініціативи не лише сприяють практичній допомозі, а й формують новий тип громадянства: відповідального, креативного, національно свідомого.

Розглянемо більш детально практичні механізми підтримки молоді в умовах війни через освіту, мистецтво, громадську активність та волонтерський рух з акцентом на формування національної ідентичності та стійкості (див. табл.1).

Таблиця 1

Практичні механізми підтримки молоді в умовах війни через освіту, мистецтво, громадську активність та волонтерський рух з акцентом на формування національної ідентичності та стійкості

№ з/п	Практичні стратегії	Змістові складники
1.	Через освіту	Впровадження навчальних курсів з української історії, культури, героїки. (Не лише як фактологічний матеріал, а як засіб осмислення національної ідентичності через живі приклади). Інтеграція теми стійкості та самоорганізації у шкільні та університетські програми (наприклад, уроки громадянської освіти, психології, етики). Проектне навчання, спрямоване на патріотичну активність. (Учні створюють презентації, мінідослідження чи короткометражні фільми про місцевих героїв, історичні події, символи України). Освітні обміни між регіонами України, зокрема між прифронтовими і тилловими громадами, для посилення єдності.
2.	Через мистецтво	Терапевтичні арт-практики. Проведення майстер-класів з малювання, писанкарства, гончарства, вишивки тощо як способу емоційного відновлення і збереження традицій. Фестивалі національної культури та сучасного українського мистецтва. Молодь виступає організаторами або учасниками – від музики до стенд-арта. Соціальні театральні проєкти. Інсценізація історій про реальних героїв або побут цивільних у воєнний час – як спосіб співпереживання й осмислення. Флешмоби, відеопроєкти, Instagram-кампанії, що підкреслюють українську ідентичність. Наприклад, челенджі на тему «Що для мене Україна».
3.	Через громадську активність	Учнівське і студентське самоврядування як інструмент реального впливу – залучення молоді до ухвалення рішень у закладі освіти, громаді, університеті. Молодіжні форуми, табори, хаби з фокусом на національні цінності, співпрацю та активізм. Платформи громадянської журналістики. Молодь як автори локальних блогів, інтерв'ю, документальних відео про життя під час війни. Освітньо-громадські ініціативи у партнерстві з ветеранами, психологами, істориками.

Закінчення таблиці

№ з/п	Практичні стратегії	Змістові складники
4.	Через волонтерський рух	Молодіжні волонтерські штаби. Підтримка переселенців, пакування гуманітарної допомоги, плетіння сіток, тощо. Шкільні та університетські «волонтерські кабінети» – центри координації та навчання молоді принципам служіння спільноті. Менторство старшокласників та студентів для молодших учнів, які втратили зв'язок з навчанням через війну. Участь у благодійних і патріотичних заходах. Наприклад, участь у ярмарках на підтримку ЗСУ або організація заходів на День Незалежності.

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Варто окремо наголосити на *ролі мови* як інструменту ідентифікації. Мовна свідомість, зокрема перехід багатьох молодих людей на українську, стала не лише культурним явищем, а й актом спротиву, самоідентифікації, очищення від колоніального спадку.

Неможливо не враховувати вплив *інформаційного середовища* – TikTok, Instagram, YouTube стали для молоді просторами формування уявлень про свою ідентичність. Саме тут молоді українці бачать героїзм, солідарність, культуру спротиву, що стають основою нової патріотичної естетики. Водночас освітній процес має навчати молодь критичному мисленню, здатності аналізувати інформаційні вкиди, фейки, маніпуляції, які спрямовані на розмивання національної ідентичності.

Таким чином, національна ідентичність в умовах війни постає не лише як ціннісне явище, а як *реальний ресурс виживання, стабілізації й розвитку*. Саме через освіту – формальну й неформальну – можна закласти основи довготривалої стійкості української молоді. Наведемо практичні рекомендації для закладів освіти для формування національної ідентичності як чинника формування психологічної, соціальної та громадянської стійкості молоді в умовах воєнного стану (див. табл.2).

Таблиця 2

Практичні рекомендації для закладів освіти для формування національної ідентичності як чинника формування психологічної, соціальної та громадянської стійкості молоді в умовах воєнного стану

№ з/п	Назва практичної рекомендації для закладів освіти	Зміст роботи
1.	Осміслене включення національно орієнтованого контенту	Оновлювати освітні програми з урахуванням подій сучасної історії України, героїки спротиву, прикладів волонтерства та самопожертви. Інтегрувати теми про національну гідність, ідентичність і свободу у зміст усіх навчальних дисциплін, не обмежуючись лише історією чи літературою.
2.	Підсилення культурно-символічного середовища закладу освіти	Використовувати <i>національні символи</i> в інтер'єрі навчального закладу (прапор, герб, портрети видатних українців, карти визвольної боротьби). Створювати <i>куточки пам'яті</i> про місцевих героїв, загиблих воїнів, волонтерів.

Закінчення таблиці

№ з/п	Назва практичної рекомендації для закладів освіти	Зміст роботи
3.	Активізація виховних заходів патріотичного спрямування	Проводити <i>живі уроки історії</i> , запрошуючи ветеранів, військових, волонтерів. Організовувати <i>дні української культури</i> , мовні марафони, театралізовані дійства, конкурси читців, присвячені національній тематиці. Заохочувати участь у <i>волонтерських і громадських ініціативах</i> (збір допомоги для військових, плетіння сіток, виготовлення листівок тощо).
4.	Розвиток проєктної та дослідницької діяльності	Запровадити <i>проєкти з локальної історії та родинної пам'яті</i> , які досліджують участь предків у боротьбі за Україну. Створювати документальні фільми, фотовиставки, ленд-арт композиції на тему національної ідентичності.
5.	Психолого-педагогічна підтримка самоусвідомлення	Проводити <i>заняття з емоційної грамотності</i> , де учні можуть осмислювати власні цінності, відчуття приналежності, страхи та надії. Розвивати <i>рефлексивні практики</i> : щоденники ідентичності, есе про власне «Я як українець/українка».
6.	Підвищення кваліфікації педагогів	Організовувати <i>семінари та тренінги для вчителів</i> , спрямовані на розвиток навичок ціннісного виховання, розмови про війну, втрати, національну пам'ять. Створювати <i>методичні посібники</i> , які допомагають педагогам інтегрувати питання ідентичності в освітній процес.

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Принципово важливо: усе виховання повинно базуватися на щирості, довірі, діалозі та повазі до досвіду молоді. Національна ідентичність не може нав'язуватись – вона має проживатись через досвід, приклад, спільність.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Національна ідентичність в умовах війни постає не лише як культурна чи емоційна приналежність, а як практичний ресурс виживання, солідарності та психологічної опори. Для молоді вона виконує функцію внутрішнього компаса, що допомагає витримувати тиск невизначеності, втрат і постійної загрози. Ідентичність укорінює молодь у спільноті, формує моральну позицію, стимулює до дій та зміцнює віру в національну спільну долю. Без неї неможливе ні здорове громадянське суспільство, ні сталий розвиток демократичної України.

У процесі дослідження було встановлено, що національна ідентичність виступає ключовим чинником стійкості молоді в умовах воєнного стану. Вона не лише формує відчуття належності до національної спільноти, а й забезпечує внутрішню опору в періоди нестабільності, страху та соціальних потрясінь. Умови війни актуалізували роль освіти та виховання як головних інституцій, здатних цілеспрямовано впливати на зміцнення національного самоусвідомлення.

З метою поглиблення впливу освіти на формування національної ідентичності та стійкості молоді рекомендовано:

посилити інтеграцію національно-ціннісного контенту у всі освітні дисципліни, особливо у громадянську освіту, літературу, історію, мистецтво;

розвивати систему шкільної та позашкільної психолого-педагогічної підтримки, орієнтовану на травмоінформованість та культурну рефлексію;

підтримувати молодіжні ініціативи, волонтерські проекти та мистецькі платформи, як форми патріотичної самореалізації;

забезпечити підготовку педагогів до виконання ролі наставників-навігаторів у сфері ідентичності, емоційної витривалості та критичного мислення.

Сьогодні, як ніколи, потрібна єдність усіх зацікавлених сторін – державних установ, закладів освіти, громадського сектору, науковців і батьків – навколо місії формування сильної, відповідальної, культурно свідомої молоді. Молодь, яка розуміє своє коріння, має емоційну та громадянську витривалість, – це головний ресурс майбутнього відродження й перемоги України.

Зміцнюючи національну ідентичність – ми формуємо молодь, здатну не лише витримати бурю, а й будувати нову, вільну державу після неї.

Надалі наукові пошуки доцільно спрямувати на:

- емпіричне дослідження впливу воєнного досвіду на динаміку національної ідентичності молоді в різних регіонах України;
- вивчення ефективності конкретних освітніх та виховних програм, орієнтованих на формування ідентичності (зокрема у дистанційному форматі);
- аналіз ролі цифрової культури та соціальних мереж у конструюванні патріотичних образів та наративів серед молодого покоління;
- оцінку рівня стійкості молоді в контексті її самоідентифікації як українців у порівнянні з іншими соціальними групами;
- розробку педагогічних стратегій поствоєнної реабілітації молоді з урахуванням ідентифікаційної підтримки як ресурсу відновлення.

Таким чином, дослідження національної ідентичності в контексті війни потребує подальшого розвитку в міжгалузевому полі – на перетині педагогіки, психології, соціології, культурології та інформаційних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Журба К. О. Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12(40). С. 982–994. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743853/>.
2. Іваненко Б. Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти. *Вісник Львівського університету: Серія психологічні науки*. 2020. №7. С. 53–61. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.8>.
3. Воропаєва Т. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 174–177.
4. Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*, 2023. № 2 (87). С. 174–221.
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022, № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20/conv>.
6. Малієнко Ю., Гурська О. Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*, 2023. №29. С. 125–136. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-125-136>.
7. Пометун О. І. Актуальні питання формування національної ідентичності учнів у процесі здобуття громадянської та історичної освіти. *Вісник НАПН України*. 2023. Вип. 5(1). С. 1–3.
8. Сергійчук В., Піскун В., Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. К., 2005. С. 24–53.
9. Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. Д., Шкільна І. М., Журба К. О. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів: Посібник. Київ, 2019. 114 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718616>.
10. Oxford Dictionaries. Definition of National Identity in English. In Oxford Dictionary. Retrieved May 11, 2023, from bit.ly/42pKBgv.

11. Національні ідентичність. Ідентичність. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Генеза, 1996. С. 81–98.
12. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Пер. з англійської П. Таращука. К.: Основи, 1994. 224 с.
13. Степаненко В. П., Батаєва К. В.. Історія української соціології. XIX–XXI: навчальний посібник. Інститут соціології НАН України, 2023. 566 с.
14. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН від 06.06.2022 № 527. URL: <https://mon.gov.ua/ua>
15. Державний стандарт базової середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
16. Аналітичний звіт за 2022 рік. Український інститут національної пам'яті. 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2022-rik>.
17. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни (на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України). *Проблеми освіти*, 2022. Вип.1 (96). С. 223–235. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-96.2022.14>.
18. Бойко С. М., Самойленко Г. Е. Виховання громадян-патріотів України на Дніпропетровщині: результати дослідно-експериментальної роботи в закладах загальної середньої освіти за 2015–2020 роки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць 2020. № 71. Том 1. С. 96–101. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/71-2020>.
19. Аналітичний звіт про культурну активність в умовах війни. Український культурний фонд. 2023. URL: <https://ucf.in.ua>.
20. Молодь України: цінності, ідентичність, громадянська активність. Центр Разумкова. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua>.

REFERENCES

1. Bekh I. D., Kanishevskaya L. V., Zhurba K. O. Formuvannya natsionalnoi identychnosti shkoliariv u suchasnomu naukovomu osmyslenni. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. 2024. № 12(40). S. 982–994. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743853/> [in Ukrainian].
2. Ivanenko B. Ya-identychnist osobystosti: statychni y dynamichni aspekty. *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriya psykholohichni nauky*. 2020. (7), S. 53-61. URL: <https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.8>. [in Ukrainian].
3. Voropaieva T. Vplyv ukrainoznavstva na formuvannya natsionalnoi identychnosti osobystosti v suchasnomu osvithnomu prostori. *Ukrainoznavstvo*. 2010. № 4. S. 174–177. [in Ukrainian].
4. Hazizova O., Sorochuk L., Kononenko A., Boiko S., Ivanets S. Tendentsii ukrainoznavchychkh doslidzhen KhVI Mizhnarodnoho konkursu z ukrainoznavstva dlia uchniv 8–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. *Ukrainoznavstvo*, 2023. № 2 (87). S. 174–221. [in Ukrainian].
5. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy 13.12.2022, № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20/conv>. [in Ukrainian].
6. Maliienko Yu., Hurska O. Onovleni prohramy z istorii Ukrainy 2022: naratyvy, kontsepty, perspektyvy pidruchnykotvorennia. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 2023. №29, S. 125–136. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-125-136>. [in Ukrainian].
7. Pometun O. I. Aktualni pytannia formuvannya natsionalnoi identychnosti uchniv u protsesi zdobuttia hromadianskoi ta istorychnoi osvity. *Visnyk NAPN Ukrainy*. 2023. Vyp. 5(1). S. 1–3. [in Ukrainian].
8. Serhiichuk V., Piskun V., Voropaieva T. Transformatsiia natsionalnoi identychnosti: istoriosofski, kulturolohichni ta sotsialno-psykholohichni aspekty. *Fundamentalni oriientyry nauky*. K., 2005. S. 24–53. [in Ukrainian].

9. Bekh I. D., Dokukina O. M., Fedorenko S. D., Shkilna I. M., Zhurba K. O. Formuvannia v uchniv osnovnoi shkoly natsionalno-kulturnoi identychnosti v konteksti suchasnykh polikulturnykh vplyviv: Posibnyk. Kyiv, 2019. 114 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718616>. [in Ukrainian].
10. Oxford Dictionaries. Definition of National Identity in English. In Oxford Dictionary. Retrieved May 11, 2023, from bit.ly/42pKBgv. [in English].
11. Natsionalni identychnist. Identychnist. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Uporiad. Yu. I. Rymarenko ta in. K.: Heneza, 1996. S. 81–98. [in Ukrainian].
12. Smit E. D. Natsionalna identychnist / Per. z anhliiskoi P. Tarashchuka. K.: Osnovy, 1994. 224 s. [in Ukrainian].
13. Stepanenko V. P., Bataieva K. V.. Istoriia ukrains'koi sotsiologhii. XIX-XXI: navchal'nyj posibnyk. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy, 2023. 566 c. [in Ukrainian].
14. Kontseptsii natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. Nakaz MON vid 06.06.2022 № 527. URL: <https://mon.gov.ua/ua>. [in Ukrainian].
15. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
16. Analichnyi zvit za 2022 rik. Ukrains'kyj instytut natsional'noi pam'iaty. 2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2022-rik>. [in Ukrainian].
17. Boiko S. Vykhovannia natsionalno svidomoj osobystosti v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (na osnovi zastosuvannia novykh eksperymentalnykh tekhnologhii v osvitnii sferi Ukrainy). Problemy osvity, 2022. Vyp.1 (96). S. 223–235. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-96.2022.14>. [in Ukrainian].
18. Bojko S. M., Samojlenko H. E. Vykhovannia hromadian-patriotiv Ukrainy na Dnipropetrovschyni: rezul'taty doslidno-eksperymental'noi roboty v zakladakh zahal'noi seredn'oi osvity za 2015–2020 roky. Pedagogika formuvannia tvorchoj osobystosti u vyschij i zahal'noosvitnij shkolakh: zbirnyk naukovykh prats' 2020. № 71. Tom 1. S. 96–101. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/71-2020>. [in Ukrainian].
19. Analichnyi zvit pro kulturnu aktyvnist v umovakh viiny. Ukrainskyi kulturnyi fond. 2023. URL: <https://ucf.in.ua>. [in Ukrainian].
20. Molod Ukrainy: tsinnosti, identychnist, hromadianska aktyvnist. Tsentr Razumkova. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua>. [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 30.04.2025